

• Hak sahibi erkek çocuklar 18 yaşının ikmaline kadar, hak sahibi kız çocuklar 22 yaşına kadar destekten yararlanırlar. Ancak, hak sahiplerinin yaşadıkları sosyal çevre itibarıyla (örneğin kırsal kesimde ikamet etmeleri halinde ya da üniversiteye gitmemiş olması) 22 yaşından önce evlenmeleri kuvvetle muhtemelse, bu takdirde destekten yararlanma süreleri daha kısa (Örneğin 18 yaşının ikmaline kadar) olabilecektir.³¹

• Hak sahibinin anne veya baba olması halleri ise, her koşulda kendi bakiye ömür sürelerince destekten yararlanacakları tabiidir. Anne ve babanın

bakiye ömür süreleri Yaşam Tablosundan belirlenir.

Ölenin bakım gücünü ahlaka aykırı yollardan elde etmesi halinde destek sayılıp sayılmayacağı tartışmalıdır.³² Kendisine destek sağlanmış olanın bu desteğe ihtiyacı olup olmadığı nasıl saptanacaktır? Buradaki metodolojik değerlendirmenin genişletici veya daraltıcı olması bu tür tazminatın ortaya çıkışını bütünüyle etkiler. Yasal bir düzenleme ile destek ihtiyacının belirlenmesinden çok konunun içtihatlarla bırakılması daha uygundur. Kriter olarak “ölüm öncesi yaşam tarzı” hakkaniyete uygun sonuca götürülebilir. Uygulama da boşluğa benzer bir tarzda çözümlenmiştir.³³

Stoa Felsefesinin Güçlü Roma Devletinde Gelişmesinin Roma Hukukuna Yansıyan Sonuçları

Meral İŞILDAK^(*)

3. yüzyılın başında kurulan ve Hellenistik dönemin en önemli felsefe öğretisi olan Stoacılık, **Erken, Orta ve Geç Stoa** olarak adlandırılmış olan bir dizi evreden geçmiştir. Stoa okulunun kurucusu, yaklaşık olarak İ.Ö.336'da Kıbrıs'ta doğan, 314 yıllarında Atina'ya gelerek 300 yıllarında Stoa Poikile'de (resimlerle süslü, direkli bir galeri) kendi okulunu açan ve İ.Ö.264 yılında ölen Zenon'dur. Zenon okulunu kurduğu sırada Atina'da Platon'un Akademisi, Megara, Kynik ve Epikuros okulu ile Aristoteles'in Lykeion'u varlıklarını sürdürmekteydiler. Yunan felsefesinin bu çeşitli okullarının derslerine katılan Zenon'un felsefesinde Kynik görüşün etkisi büyük olmuştur. Söz gelimi Zenon'un, insanın ahlaki özgürlüğüne verilen büyük önem başta olmak üzere, kozmopolit insan anlayışı, doğa ve özgürlük sevgisi gibi temel ahlâk kavramlarını borçlu olduğu okul, Kynik okuludur. Felsefeyi mantık, fizik ve etik olarak üç bölüme ayıran Zenon'un asıl önem verdiği alan etikdir. Kendinden sonraki tüm ardılları gibi, ahlâki temellendirmek için fizikle de ilgilenmeyi zorunlu gören Zenon, mantıkla da bu ikisini desteklemeye çalışmıştır; ama asıl ilgisi ahlâka yöneliktir. Eski Stoa'nın diğer ünlü temsilcileri ise, Kleantes (331-233) ve Khryssippos (281-208)'dur.

Orta Stoa: Yunan felsefesinin ve Stoa akımının Roma ile tanışması, yaklaşık olarak İ.Ö.2. ve 1. yüzyıllara denk gelmektedir. Orta Stoa'nın iki büyük temsilcisinden biri Panaitios (İ.Ö.180-110) diğeri ise Poseidonios (İ.Ö.135-51)'dur. Yunan felsefesini Romalı aydınlara öğreten filozoflar, kurgudan çok kılğısal uygulama ve karaktere önem veren bir toplumun yaşamını doğru olarak yönlendirmesini sağlayacak davranış kurallarını sağlama görevi ile karşı karşıya idiler. Orta Stoa filozoflarının, kurucularının kaskatı öğretisini yumuşatarak, bu öğretiye farklı öğeleri katmalarının diğer nedeni de, yukarıda bahsettiğimiz gibi dönemin ihtiyaçlarına cevap verme çabasıdır.

Geç Stoa (Roma Stoası Dönemi): Stoa felsefesinin son dönemi, Yeni Stoa ya da Geç Stoa olarak da adlandırılan, Roma Stoası dönemidir (İ.S.1.-2.yy.) ve bu konuşmada ağırlıklı olarak üzerinde durmaya çalışacağımız dönem de budur. Bu dönemin en önemli temsilcileri: Lucius Annaeus Seneca (İ.Ö.3.-İ.S.65), Epiktetos (50-130) ve Marcus Aurelius (121-180)'dur.

Stoa felsefesinin düşünce hayatına kazandırdığı kavramları ayrıntılı olarak incelemeye geçmeden önce, Stoa felsefesine gelinceye kadar geçen süre içinde, bu felsefenin de kaynağını oluşturan

(31) Y.21. H. D. 17. 10. 2000T.

(32) M. Kemal Oğuzman, Turgut Öz, *Borçlar Hukuku Genel Hükümler*, İstanbul, Filiz Kitapevi, 2000, s.74. S. Sulhi Tekinay, Sermet Akman; Haluk Burcuoğlu ve Atilla Altop, *Borçlar Hukuku Genel Hükümler*, 7. Baskı, İstanbul, 1993, s.629. Herhangi bir şekilde ahlâka veya kanuna aykırı olarak kazanç sağlayanın öldürülmesi namuslu insanın öldürülmesine oranla daha sert hukuki müeyyideye bağlanmış olurdu. Bu nedenle yargıç ölenin şahsi vasıf ve kabiliyetine göre, ahlâka aykırı olmayan alanlarda kazanç sağlayıp sağlamayacağını inceleyerek davaya buna göre yön vermemelidir diyerek bu gibi hallerle ilişkin yol gösterici bir gerekçe sunulmuştur.

(33) Tekinay, Akman, Burcuoğlu ve Altop, *Borçlar Hukuku Genel Hükümler*, s.630.

(*) Yard. Doç. Dr. Adnan Menderes Üniversitesi, Fen-Ed. Fak. Felsefe Bölümü, Felsefe Tarihi Ana Bilim Dalı Öğretim Üyesi.

bütüne, en temel başlıklar halinde kısaca bir bakmak, daha sonra ileri sürülecek olan kavramların gerçek önem ve içeriğinin daha rahat kavranabilmesi bakımından yararlı olacaktır. Antik Yunan'ın siyasi ve düşünce tarihi geleneksel olarak hep (ilk ikisi Helen Dönemi, üçüncü ve son dönemi ise *Helenistik Dönem* olarak adlandırılan) üç döneme ayrılarak incelenmiştir.

Yunanlıların, ilk zamanlarda ayrı boylar ve bağımsız şehirler halinde, herhangi bir politik birleşmeye gitmeden yaşadıkları ve bir devlet ya da imparatorluğun bir parçası olmaktansa, küçük site-devletler halinde yaşamayı tercih ettikleri ve genel olarak Helen dönemi olarak adlandırılan ilk iki döneminden ilki, İ.Ö. 6. yüzyıllarda İonia adı verilen bölgede, ilk büyük doğa filozofları olarak anılan Thales, Anaximandros ve Anaximenes ile Herakleitos ile başlamıştır. 5.yy. başlarında (İ.Ö.525) İyon kent devletlerinin, Perslerin saldırısına uğrayarak, 494 yılında Perslere kesin olarak yenilmesinden ve bu uygarlığın (İonya) sona ermesinden sonra, Perslerin eline geçen İonia uygarlığının halkı Batı Akdeniz'e (Güney İtalya), Karadeniz'e ve Atika yarım adasındaki ve Ege adalarındaki Yunan kent devletlerine sığınır. Bundan böyle İonia kültürü, Güney İtalya'da Elca kentinde ve Atika Yarımadası'nda ise Atina'da yeni kültürlerle kaynaşarak varlığını sürdürdü. Yunan düşünce tarihinin "*Helen dönemi*" olarak adlandırıldığı ve kendi içinde iki dönemde incelendiğini belirtmiş olduğumuz bu ilk döneminin ikinci kısmı, Atina'nın Yunan kültür hayatında öne çıkması ile başlamıştır. Bu dönem gezici bir takım düşünürlerin ortaya çıkıp, felsefe bilgilerini şehirden şehire taşıdıkları ve ağırlıklı olarak insan sorununu ele aldıkları dönemdir. Sofistler ve Sokrates, kozmolojik dönemde üzerinde

durulan evren ile ilgili metafizik sorunları bir yana bırakarak, bilgiyi pratik hayat bakımından değerlendirdiler. Platon ve Aristoteles'in büyük katkılarıyla, Yunan aydınlanma çağı olarak da kabul edilen bu dönem çok büyük siyasi, kültürel, toplumsal olaylara tanık olmuş ve Yunan düşüncesini en derinden şekillendirmiş olan bir dönemdir. İnsan sorununa yönelmesinin dışında, bu dönemin diğer büyük düşünsel olayı, Sokrates'le birlikte ahlâk felsefesinin ortaya çıkışıdır. Ortaklaşa yaşamın doğurduğu gereksinimlere cevap arayan Yunan düşüncesi, doğaya yönelik teorik ilginin devam ettiği ilk döneminde de, insanın evrendeki yeri ve görevine ilişkin soruları daima sormuştur. Bu tür sorular Yunan düşüncesinin ilk ortaya çıkmasından itibaren hiç eksik olmamıştır. Ancak, eylemin ilkeleri üzerinde düşünme ve ahlâk kavramlarını belirleme çabası olarak etik, ilk kez İ.Ö.5.yy. sonlarında Sokrates ile ortaya çıkmıştır.

Bu dönemin, konumuz bakımından en önemli özelliği ise, bu ikinci dönemin sona ermesiyle birlikte, Yunan düşünce ve kültür hayatının *Helen Dönemi*'nin de sona ermesi ve bu dönemin son filozofu olan Aristoteles'in öğrencisi İskender'in fetihleri ile Yunan Tarihi'nde, Stoa felsefesinin de içinde gelişmiş olduğu, *Helenistik* dönem olarak adlandırılan ikinci dönemin başlamasıdır.

Helen döneminin Platon, Aristoteles gibi düşünürleri, mutlu bir yaşam ve gelişmiş bir uygarlığın ancak kendilerinin de içinde yaşadıkları gibi küçük, kalabalık olmayan ve bağımsız sitelerde mümkün olduğuna inanırlardı. Bu filozoflar, birey için ayrı, devlet için ayrı bir ahlâkı kabul etmedikleri için, insanın doğal amacı olan mutluluğu sağlayacak yaşam biçimi olan ahlâk ve siyasi rejimi, *tek insan için değil*, bireyi de içine alan *toplumu* gözönüne alarak geliştir-

meye çalışmışlar ve bu nedenle kendi siyasal kuramlarında, bireyin değil, toplumun mutluluğunu sağlayacak yönetim biçimini araştırmışlardır. Helen dönemi düşünürleri bireyi toplumdaki, etigi ise siyasetten ayrı olarak düşünmemişlerdir, çünkü onlara göre birey, her şeyden önce bir *yurttaş*tır. Bu nedenle kendi yaşamını da yakından ilgilendiren kararların alınmasına katılması doğal ve gereklidir. İnsanın iyi bir yaşam sürmesi ve insani yetkinliğe ulaşması ancak toplum içinde, diğer bir deyişle *kent-devletinde* mümkündür. Çünkü insanlar birbirlerinden bağımsız değildir; işbirliği ve yardıma gereksinim duyarlar. Gerek Platon, gerekse Aristoteles'e göre, insan toplumsal bir varlıktır ve birey toplumdaki ayrı düşünülemez. Her iki düşünür de, geliştirdikleri devlet kuramlarında, içinde yaşadıkları kent-devletini örnek alarak *bircyciliğin* yayılmasını önlemeye çalışmışlardır. Görüldüğü gibi, Helen Dönemi'nin en büyük iki filozofunun geliştirmiş olduğu bu toplumsal ve siyasal düşünceler Kent Devletleri modeline uygundu. İskender'in fetihleri ile Yunan kent devletlerinin bağımsızlıklarını yitirerek, bir imparatorluğa bağlanmaları ise, deyim yerindeyse, izleyen dönemdeki Yunan düşünürleri üzerinde tam bir travma ve tam bir dönüşüm yaratacaktır.

Konumuzu oluşturan Stoa felsefesi de, işte Helenistik Dönem olarak adlandırılan bu ikinci dönemin, çağında en çok etkili olmakla kalmayıp kendinden sonraki çağları da etkilemeyi sürdüren düşünsel ürünlerinden biridir. *Helen dönemi*, Yunan kent devletlerinin bir araya gelerek, kendi içlerinde kültürel ve siyasal bir birlik oluşturdukları, dolayısıyla Yunanlılık (Helen) bilincinin ve topluma verilen önemin ağır bastığı bir dönem olarak şekillenmişti. Oysa bireyciliğin ön plana çıktığı *Helenistik dönem*,

Yunanlıların kendi içlerindeki bu birliği kaybederek, kendilerinden olmayan, üstelik sürekli küçük gördükleri farklı unsurlarla kaynaşmak durumunda kaldıkları ve bu nedenle düşünsel ve kültürel alanda büyük dönüşümlerin yaşandığı bir dönem olmuştur. Helen döneminin son filozofu olan Aristoteles'in hocalık yaptığı İskender'in fetihlerinin Yunan kültür hayatında yarattığı büyük değişim ve dönüşümler, Epikuros ve Stoa gibi büyük etkiler yaratan düşünsel akımlar vasıtasıyla Roma dönemi ve Hristiyanlığa kadar uzanacaktır.

Aristoteles ve Platon'un sorunları en geniş çerçevede işleyen felsefelerinden sonra, Epikuros ve Stoa akımları başta olmak üzere, ortaya çıkan okullar *tüm sorunları* ahlâk sorunlarına indirgemişlerdir. Bu dönemin filozofları, tüm Akdeniz ülkelerini ve uzak doğuyu kapsayan büyük bir imparatorluğun, çok sorunlu ve karmaşık toplumunun bir üyesi olmak sıfatıyla içinde bulunduğu bu yeni topluma, çözümler ve yeni bakış açıları getirmekle yükümlüdür. Ancak *kent devletlerinin sınırları kapsamında* yetkin kültür değerleri ortaya koyarak, çok gelişmiş ve karmaşıklaşmış insan sorunlarının incelendiği bir toplumdaki gelen Yunan düşünürünün, bu aynı değerleri, üstelik kendisine yabancı olan unsurları içeren karmaşık bir toplumsal, siyasal ve kültürel bir yapıda aynen koruması mümkün değildi. Böylece Yunan düşüncesi Akdeniz ülkelerine yerleşirken özgün değerlerini yitirecek ve bir umutsuzluk felsefesi niteliğine bürünecektir. Hellenistik dönemin felsefesinde ilk gözümüze çarpan özellik, büyük metafizik sistemleri yaratmış olan *teorik ilginin zayıflaması* ve felsefeden ayrılan tek tek bilimlerin gelişmesi, ikinci büyük özellik ise, *pratik felsefenin* ön plana geçmesi olacaktır. Artık bu dönemde, teorik sorunlar başlı başına amaç

olma özelliklerini yitirerek, yalnızca, *bireyin yaşamına sağlam bir temel bulma çabalarına yardımcı olmaları bakımından* ele alınmışlardır.

Dolayısıyla, Hellenistik dönemdeki öğretilerin özgünlükten yoksun olmalarında ve eski öğretileri ufak değişikliklerle yeniden ileri sürmelerinde, bu öğretilerin kurucularının içinde buldukları umutsuzluğun payı oldukça büyüktür. Yunan kent devletlerinin çöküşü ile Yunanlıların kaybettikleri şeylerden ilki, ideal kent yaşamına ilişkin spekülasyon ilgililerdir. Hayatlarının ve toplumsal yaşamlarının kontrolünü yitiren bu insanlar, hiç olmazsa kendi kişisel yaşamlarına yön verecek "en yüksek iyi"nin ne olduğunu bulmaya çalışmışlardır.

Yunanlıların kaybettiği ikinci önemli şey ise, sahip olduklarına inandıkları önem duygusudur. Atina, Sparta, Korint gibi büyük merkezlerin kendileri de artık, çevrelerindeki barbarların sahip olmadıklarına inandıkları özgürlük ve bağımsızlık gibi büyük değerlere sahip değildiler. Büyük İskender, Greklerin sahip oldukları bu üstünlük duygusunu kırmaya çalışarak, insanlığın bir bütün olduğu anlayışını getirmeye çalışmıştır. Dolayısıyla, *Polis* (kent) ve *polites*'in (yurttaş) yerini *kozmpolis* ve *kozmpolites*'in aldığı bu görüşün felsefedeki temsilcileri Stoacılar olmakla birlikte, bu fikir pratikte İskender'in uygulamalarıyla başlamıştır. İskender, *ulusallık kavramını* ve *Grek soyuna olan bağlılığı* ortadan kaldırarak, kurduğu imparatorlukta Hellen ve barbar öğeleri bir araya getirmiştir.

Hellenistik dönem filozoflarında görülen büyük dönüşümün bir başka nedeni de, İskender'in kurmaya çalıştığı bu imparatorlukta siyasi ve toplumsal

düzeni tam sağlayamamasıdır. İskenderin ölümünden sonra yerine geçecek kimsenin belirlenmemiş olması nedeniyle bitip tükenmek bilmeyen iktidar çekişmeleri, çatışmalar, çıkar kavgaları ve yağmacılıklar yaşandı. İstikrar ve güvenlik diye bir şey kalmamıştı. Roma'nın başa geçmesine kadar sürüp giden bu düzensizlik, dönemin düşünürlerini de etkileyerek dünyadan umutlarını kesmelerine neden olmuştur. Aristoteles'e dek Grek filozofları, zaman zaman yakınlıklarına karşın, umutsuz değillerdi; güçsüz ve çaresiz olduklarını, ne yaparlarsa yapsınlar faydası olmayacağını, olayların kontrolünü ellerinden kaçırmış olduklarını düşünmezlerdi. Pythagoras, Platon gibi gizemciliğe kaçan filozoflar dahi umutsuz değillerdi. Doğulu unsurlardan etkilenen ve yoğun bir umutsuzluk duygusunu yaşayan Yunanlı düşünürler, tüm bu faktörlerin sonucu olarak sordukları soruları değiştirirler.¹

Artık "En iyi yönetim nedir?", "İyi bir devlet adamı nasıl olmalıdır?" soruları yerine, "Kötü bir dünyada kişi nasıl erdemli olabilir?", "Acıların dolu bir dünyada mutlu olmanın yolu nedir?" sorularının cevabı aranmaktadır. Bu sorular daha önce de zaman zaman sorulmamış değildir ama bu dönemde taşıdıkları anlam ve önem iyice belirginleşmiştir. Bu dönem düşünürlerinin öğretilerinin özgünlükten yoksun olmalarının nedenini anlamamızı kolaylaştırır bu durum, Yunan kent devletleri dönemindeki filozoflar, bu dönem filozofunun tümüyle yitirdiği iki büyük değere sahipti:

1- Tüm yürekleri ile bağlı oldukları bir site yani bağımsızlık.

2- Düşüncelerinin günlük politik-toplumsal yaşamda uygulanabileceğine dair bir umut... Bu dönem filozofları da,

(1) Kurtuluş, Zerin, Plotinos'un Aşk Kuramı, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1992, s. 23-27.

aksi mümkün olmadığı için düşünüyorlardı; ama düşünceleri özgünlük ve yaratıcılıktan yoksundu.

İ.Ö. 2.yy. Roma'nın Makedonya ve Akdeniz ülkelerini ele geçirip, imparatorluk haline geldiği dönemdir ve Romalı düşünürlerin en verimli olduğu düşünce akımı ise, Stoa'dır. Çünkü bu öğreti, Eski Romalıların kahramanca yaşayış ideallerine ve disiplinli yaşamlarına çok uygun idi. Ayrıca teorik ve metafizik sorunlardan çok pratik ve ahlâki konularla ilgilenen Stoa felsefesi, bu yönüyle de Romalı düşünürlere daha çekici geliyordu.

Roma İmparatorluğu, gücünü toprağa, tanrılarına, çevresine, dostlarına saygılı, görevlerine bağlı, tutumlu, yurtsever ve cesur vatandaşlarından almıştır. Romalıları birbirlerine son derece bağlı, barış zamanı kötelleriyle birlikte tarla sürerek yemeklerini paylaşan, savaş zamanı ise sabanı bırakarak silahlarını ellerine alan ve savaşan, mahkeme ve devlet işlerinde görev alan disiplinli, ciddi ve alçak gönüllü insanlardı. Kuramsal düşünceye pek yatkın olmayan Romalıları, pratik ve gerçekçi düşünen, bu dünyanın sorunlarına önem veren, faydacı ve toplumcu bir zihniyete sahiptiler. Kendi topraklarında bir aile havası içinde sürdürdükleri bu yaşam şekli Roma'nın yayılmacı bir siyaset izleyerek imparatorluk haline gelmesinden sonra büyük değişikliklere uğradı.

İtalyan Birliğinin başkanı haline geldikten sonra Roma, Kartaca topraklarını, Makedonya, Yunan kent devletleri ile Küçük Asya'daki Hellenistik krallık-

ları, Suriye ve Mısır'ı topraklarına kattı. Egemenliği altına aldığı uluslardan ele geçirdiği ganimetlerle zenginleşen Roma İmparatorluğundaki sade yaşam yerini sefahat ve yolsuzluklara bıraktı.² Azla yetinen, tutumlu, ciddi Romalıları gösterişe, lükse, zevke düşkün insanlar haline geldiler. Küçük bir sınıfın zenginleşmesine karşın büyük çoğunluk yoksulluğa itildi. Bu durum bir yandan halkı birbirine düşman ederken, diğer yandan ahlâki çöküntüyü de hızlandırıyordu. Romanın Grek uygarlığının etkisi altına girmesi Romalıların sade ve basit yaşamlarını da olumsuz bir yönde etkiledi.³ Ziraat, askerlik, devlet ve mahkeme işleriyle uğraşan Romalıları, Yunan kültürü ve düşüncesi ile temasa geçtikten sonra felsefe çalışmalarına ağırlık vererek ve Yunan düşüncesinin kendi zihniyetine uygun yönlerini alarak eklettik ve uygulamaya yönelik bir ahlâk düzeni yaratmaya koyuldular. Caesar'ın öldürülmesinden sonra başa geçen Augustus, yaptığı reformlar ve çıkardığı yasalarla düzeni sağlamaya çalıştı; ama sosyal ve ahlâki yaşam çok bozulmuştu. Tiberius döneminde de devam eden yozlaşma, Caligula, Claudius gibi yetenezsiz, ama hırslı ve Neron gibi dengesiz imparatorlar döneminde daha da arttı.⁴

Roma genişledikçe zenginliği de çoğaldı ve kentler büyüyerek altyapı tesisleri ve görkemli anıtlarla donanmaya başladı. Ama bu düzen anlayışı, bu zenginlik ve bu görkemli tesisler İmparatorluk Romasını uygarlaştırmak için yeterli olmadı; çünkü Roma emeğiyle değil, fethettiği toprakların mallarına el

(2) Şenel, Alâeddin, Siyasal Düşünceler Tarihi, Teori Yayınları, Ankara, 1986, s.235.

(3) Bkz: Tanilli, Server, Yüzyılların Gerçeği ve Mirası-İnsanlık Tarihine Giriş İlk Çağ, Say Kitap Pazarlama, 2. Basım, İstanbul, Ağustos 1984, s.477-479; McNeil, William H., Dünya Tarihi, Çeviren: Alâeddin Şenel, İmge Kitabevi, Ankara 11. Baskı, Haziran 2006, s. 211-215.

(4) Işıldak, Meral, Seneca'nın Ahlak Felsefesinin ve "Ruh Dinginliği" Adlı Eserinin İncelenmesi, T.C. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Tarihi Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Ahmet Arslan, İzmir, 1996, s.1-10.

koyarak zengin olmuştu. Bunun da ötesinde Roma, kendi zengin yurttaşlarını bile sürgüne göndererek ya da öldürterek mallarına el koyuyordu. Bunun sonucu olarak, eskiden sade ve ölçülü yaşayan Romalılar, tümüyle kendilerini sefahat ve zevke bıraktılar. Kargaşalar, rüşvetler, cinayetler ve çok çeşitli yüz kızartıcı suçların ardı arkası kesilmedi. Roma o döneme kadar benzeri görülmemiş bir lüksü, aynı derecede büyük bir yoksulluk ve şiddetle birlikte yaşıyordu. Zenginler son derece konforlu, banyolu-tuvaletli, iyi ısıtılmış saraylarda yaşarken, yoksul halk kolera ve tifüsün kol gezdiği son derece sağlıksız koşullarda, çok sayıda insanın birarada barındığı yapılarda yaşamlarını sürdürüyorlardı. Kölelerin yaşamı da çok bozulmuştu.

Roma'daki hayatın en önemli karakteristiği ise, sürekli sahneye konan "ölüm gösterileri" idi.⁵ Romalılar artık Yunanlıların sportif karşılaşmaları ile tatmin olmuyorlardı. Arenalarda düzenlenen gladyatör oyunları yoksulu, zengini ile tüm halkın en önemli eğlencesi olmuştu. Nüfusun neredeyse yarısını alan dev arenalarda sabahın başlayarak tüm gün süren bu insanlık dışı gösterileri izlemek Romalıların en önemli işlerinden biri haline gelmişti. Öyle ki, artık bu gösterilere hapishanelerdeki mahkumlar yetmiyor ve Roma ordusu arenaya insan ve hayvan yetiştirebilmek için özel seferler düzenlemek zorunda kalıyordu. Halkın hoşnutsuzluğunu önlemek için bu gösterilerin sayısını sürekli artıran imparatorlar, gösterileri izleyen insanlardan bu gösteriler için ücret almadıkları gibi Romalıların ekmeğe ve hamam giderlerini de devlet karşılıyordu. İmparatorluk zayıfladıkça, masraflar daha da artıyordu. Fethettiği kentlerden topladığı

tüm zenginlikleri, asalak bir yaşamın merkezi haline gelen Roma'da tüketen imparatorluk, anıtsal ve görkemli yapılarla, sefahatin ve yoksulluğun, ölüm, işkence ve sürgün korkusunun bir arada yaşandığı bir duruma dönüşmüştü.⁶

Tiberius, Caligula, Claudius ve Neron dönemlerini yaşayan Seneca, dış açılma politikası ile başlayan zenginlik ve lüks yaşama tutkusunun getirdiği yozlaşmadan dolayı çok üzülüyordu. Bu yozlaşmanın ancak Stoa öğretisinin yardımıyla durdurulabileceğine inanıyor ve tüm insanlara sade ve şerefli bir yaşamı öneriyordu. Seneca ve vatanlarını seven bir çok insan, eski Roma erdemleriyle büyük benzerlikler taşıyan bu öğretiyi tüm içtenlikleriyle benimseyerek, yaymaya çalıştılar.

Stoa felsefesinin Roma döneminde en güçlü düşünce akımı haline gelmesinin iki önemli nedeni vardı: İlki Stoa öğretisinin vatandaşlık görevlerini vurgulamasının ve her ne kadar *evrensel bir devlet* anlayışını savunsa da düzeni sağlamasından ötürü devletin yasasına uymanın gerekliliğini savunmasının, Roma devletinin işine yaramasıdır. İkinci önemli neden ise, Stoa felsefesinin ilkeleri ile imparatorluk öncesi dönemin erdemlerinin benzerliğidir. Seneca ve Cicero gibi büyük hatiplerin ve pek çok düşünür ve şairin biraraya gelmesiyle ortaya çıkan bu güçlü felsefenin Roma halkını etkilemesi zor olmamıştır. İç ve dış savaşların verdiği yıkımdan ve toplumsal yozlaşmadan bezlenmiş halk, kendilerine sade bir yaşam tarzı ile en yüce iyiyi vaat eden bu sistemi hemen benimseyerek, yaşamlarını ve davranışlarını stoa felsefesine uygun hale getirmeye çalıştılar. Böylece Stoa felsefesi, Seneca ve diğer pek çok stoacının etki-

siyle Romalıların yaşam kuralları haline geldi.

Stoacı felsefenin siyasi düşünüşüne en önemli katkısı, evrensel aklın bir görünümü olarak, tüm insanlar için geçerli olan evrensel yasaların bulunduğunu ileri süren "*doğal hukuk*" (tabii hukuk) görüşüdür. Tanrı'nın koyduğu ve insan tabiatına uygun, değişmez, ölümsüz yasaların varlığını ileri süren Stoacı filozoflar, "*doğal yasa*" ya da "*doğal hukuk*" olarak adlandırdıkları bu hukukun, daha sonra "*pozitif hukuk*" olarak adlandırılacak olan devletin koyduğu hukuktan önce geldiğini ve onun üstünde yer aldığını savunmuşlardır. Stoacı düşünürlere göre, bu hukuktan yararlanabilmek için, vatandaş olmak zorunlu değildir. Devlet tarafından geliştirilen hukuktan yararlanabilmek, vatandaş olmak şartına bağlıdır: oysa doğal hukuktan yararlanabilmek için sadece birey (insan) olmak yeterlidir. Stoacı filozoflar, tanrısal akıldan dolayı tüm insanların eşit olduğu düşüncesinden hareketle, tüm insanlara aynı yasanın uygulandığı evrensel devlet ve evrensel vatandaşlık düşüncelerini ileri sürmüşlerdir. Stoacıların hukuk üzerine görüşlerinin çıkış noktası Aristoteles'in düşündüğü gibi şehir-devleti ve toplum içindeki insan olmayıp her bireyde var olan evrensel akıldır. Herkesin içinde "*ilahî ateş*"ten (yani "*evrensel akıl*"dan) bir kıvılcım vardır. Stoacılar, doğal hukuku bu evrensel akıldan türetmişlerdir ve yine bu akıl, aynı zamanda insanın da gerçek doğası, ortak insan doğasıdır. Bu ortak doğa, yani evrensel akıl, Stoacı düşünürlere göre, hukukun da kaynağı olacaktır aynı zamanda, çünkü; insanoğlu, Aristoteles'in öne sürdüğü gibi öncelikle toplumsal bir varlık değildir. İnsan, evrensel logos'tan bir kıvılcım taşıyan bir bireydir. Bu evrensel logos (evrensel

akıl) insanoğlunun toplumu keşfetmesine, bir anayasa oluşturmasına ve yasaları yürürlüğe koymasına imkân vermektedir.

Ne var ki, Stoacıların dile getirdikleri bu "*doğal hukuk*" teorisinde muğlak bir yön bulunmaktadır, çünkü geliştirilen bu "*doğal hukuk*" teorisinin *varolan hukuku eleştirmek* amacıyla kullanılabilirdiği kadar, *varolan hukuku doğrulamak ve onaylamak* amacıyla da kullanılabilmesi de mümkündür. Dolayısıyla Stoacı filozoflar tarafından geliştirilen hukuk teorisinin, toplumda dönüştürücü bir güç olarak kullanılabilmesi kadar; muhafazakar bir tutumla mevcut ve yürürlükte olanı korumaya yönelik bir şekilde kullanılabilmesi de mümkündür. Nitekim, gerçekten de daha sonra Roma İmparatorluğu bu düşünceden yararlanacaktır ve Romalı düşünürlerin bu kavramlardan hareketle geliştirdikleri düşünceler, Stoacıların baştaki görüşleriyle pek tutarlı olmayacaktır. Örneğin, Roma döneminde, insan yasaları ele alınarak, yürürlükteki yasa ve kurumların *evrensel, tanrısal yasalara uygun olmalarının gerektiği*, çünkü başka türlü düşünmenin mümkün olmadığı dile getirilerek, son çözümde, yürürlükte olan yasaların tanrısal yasalara uygun oldukları ileri sürülecektir. Kısacası, olması gerekenden hareketle *olan olumlanacaktır*.

Stoacı düşünüşün siyaset ve hukuk disiplinlerinin yanı sıra felsefe dünyasına da kazandırmış olduğu ikinci büyük katkısı, "*dünya vatandaşlığı*" (kozmpopolis) kavramıdır. Çünkü doğal hukuk, evrenin her yerinde ve bütün insanlar için aynıdır, dolayısıyla evrensel olarak geçerlidir. Tüm insanların kardeşliği düşüncesi, sonraki yüzyıllara da uzanmış

(5) Bkz. Tanilli, Server, *Yüzyılların Gerçeği ve Mirası-İnsanlık Tarihinin Giriş 1 İlk Çağ*, s. 467-476.

(6) Bumin, Kürşat, *Demokrasi Arayışında Kent*, İstanbul, Ayrıntı Yayınevi, 1990, s. 46.

ve örneğin Hıristiyanlıkta “*din kardeşliği*” biçimine bürünmüştür.⁷

Stoacı düşünceci siyaset ve hukuk kavramlarının yanı sıra düşünce dünyasına kazandırdığı üçüncü kavram ise, *akıl* gibi tanrılarla ortak bir değere sahip olan insanların birbirlerine eşit ve saygıdeğer oldukları yolundaki inancı ifade eden hümanizm (insan severlik) anlayışıdır. Bu düşünceye göre, insan tabiat gereği hem özgürdür, hem de eşittir. Dolayısıyla insanın soyluluk, zenginlik, şöhret ve benzeri nedenlere dayanılmaksızın, sadece insan olduğu için bir değeri, öteki canlılardan üstün bir canlı olarak bir yüceliği ve onuru olduğu düşüncesini sistematik olarak geliştiren ilk filozoflar, Stoacılar. Ancak, Stoacı akımın ilk temsilcileri tarafından düşünce dünyasına kazandırılmış olan bu kavramın da, Roma döneminde içeriği boşaltılacaktır. Çünkü Orta Stoacılar ve Roma Stoacıları, bu kavramları kullanmaya ve savunmaya devam ederken, diğer yandan da, var olan düzenin, köleliğe varncaya dek tüm eşitsizlikçi kurumlarına doğrudan eleştiri yöneltmemek ve onların yürürlükten kaldırılmaları gerektiğine ilişkin herhangi bir öneride bulunmamak suretiyle, bir bakıma bu adaletsiz ve eşitsizlikçi uygulamaları kabul edeceklerdir.

Tüm insanların aynı tanrısal akıldan pay alarak aynı yasalara bağlı oldukları düşüncesinin ardından savunulması beklenen görüş, *tüm insanların eşit haklara sahip olmasının sağlanması gerektiği* yolunda bir görüştür; ama stoacılar tüm insanların eşitliğine ilişkin görüşlerinden sonra, insanlar arasında mevcut farklılıkların kaldırılması gerektiğini ileri sürmeleri beklenirken, bunun tam tersini

yaparak özgür-köle, hellen-barbar, zengin-yoksul vb. farklılıkların aslında o kadar da *önemli olmadığını* söyleyeceklerdir. Onlara göre kölelik, gerçek özgürlükle ilgili bir sorun değildir; *çünkü gerçek özgürlük dış özgürlük değil, tutkularından ve duygularından kurtularak varılan iç özgürlüktür*. Bu nedenle bir kralın gerçekte duygularına köle olması ya da tam tersine bir kölenin özgür olması mümkündür. Görüldüğü gibi köleliği reddederek başlayan düşünce, var olan düzeni yani kölelik kurumunu onaylayarak devam etmiştir.

Örneğin bu bağlamda, Seneca'nın, eşitlikçi düşüncelerini dile getirirken ilk yaptığı şeylerden biri, insanlar arasında tam bir eşitliğin ve kardeşliğin hüküm sürdüğü dönemleri, insanlığın geçmişi içinde bırakmak olacaktır. Lucilius'a yazdığı “*Öndördüncü Mektup*”unda, insanların eşit, mutlu ve masum bir yaşam sürdürdükleri doğa durumunun, devletin kurulmasından önceki bir döneme, Altın Çağ'a ait olduğunu ve artık çok gerilerde kaldığını anlatmaktadır.⁸ O dönemlerde insanların masum bir şekilde, eşitlikçi bir düzen içinde yaşamaları Seneca'ya göre çok doğaldır, çünkü o mutlu zamanlarda insanlar, henüz “*özel mülkiyet*” gibi bir kavramın varlığından haberdar değillerdir. O dönemlerde, toplumsal yaşamın düzenlenmesi için buyurgan kimselere yada buyurucu yasalara, kısacası devlete, henüz bir gereksinim duyulmamıştır. Ama süreç ilerledikçe, koşullar değişmiştir ve günün birinde insanlar, özel mülkiyet edinmek istemişlerdir. İşte bu noktadan itibaren, bu eşitlikçi, yalın ve mutlu yaşam tarihin derinliklerinde kalmıştır artık. Kısaca özetlersek, Seneca'ya göre, toplumsal yaşamda kendini gösteren

bazı gelişmeler, toplumsal ve ahlâksal olumsuzluk ve bozulmaları da beraberlerinde getirmişlerdir ve artık toplumun, özel mülkiyet ve başkaları üzerinde egemenlik kurmak gibi arzularından habersiz yaşadığı o eski masum ve yasadışı günlerine geri dönmek mümkün değildir. Lüks yaşama ve zenginliğe duyulan arzu, insanların birlik ve beraberliklerini sürdürmesini olanaksızlaştırmaktaydı. Dolayısıyla insanları gaddarlığa karşı korumak ve onları bir arada tutabilmek için yasaların ve siyasetin bir örgütün varlığı, bir zorunluluk haline gelmişti. Seneca, Lucilius'a ya da Serenus'a yazdığı mektuplarda, “*devlet*”in kurulma nedeni ve amacını, özetle, bu şekilde dile getirmektedir.

Tüm insanların kardeşliğini ve eşitliğini savunan Seneca, ilkel bir çağın yalınlığını ve masumiyetini yansıtan ve artık çok gerilerde kaldığını da vurguladığı bu altın çağ varsayımından hareketle kendi ahlâk ilkelerini geliştirecektir. Ancak konunun siyaset ve hukuki boyutuna hiç değinmeden yapacaktır bunu. Aslında Seneca örneğinde dile getirdiğimiz bu tutum, sadece Seneca ile sınırlı kalmamıştır. Stoa felsefesinin, aynı zamanda Roma yurttaşlığını da taşıyan temsilcileri, toplumsal yaşama ve siyasete ilişkin yaptıkları analiz ve kavramsallaştırmalarda, daha çok bir takım ahlâk ilkeleri çıkarmakla yetinmişler, söz konusu olumsuzlukların düzeltilmesine ya da ortadan kaldırılmasına ilişkin siyasi ve hukuksal düzenlemelerin neler olabileceği konusuna değinmemişlerdir. Başka bir deyişle, kuramsal olarak insanların eşitliğinden söz etmekle birlikte, de facto var olan eşitsizliğin ve bu eşitsizliğe neden olan koşulların değiştirilmesini, eşitliğe dayanan yeni bir düzenin getirilmesi gerek-

tiğini dile getirmemişlerdir. Bu düşünürler, içinde buldukları toplumsal, siyasi ve ekonomik sorunların büyük ölçüde, ahlâkın bozulmasından kaynaklandığını düşündükleri için, yapılışını gerekli gördükleri düzenlemeleri de ahlâk alanı ile sınırlı tutmuşlar, siyasi ve hukuki bir düzenleme arayışına girmemişlerdir.

Yine, Stoacı düşünürler, insanların eşitliğinden sürekli söz etmelerine karşın, reel hayatta yürürlükte olan uygulamalara, söz gelimi kölelikle ilgili uygulama ve kurumlara karşı herhangi bir cephe almamışlardır.⁹ Bu filozoflar, var olan olumsuzluk ve kötülüklerin, adalet ve eşitlik kavramına aykırı uygulamaların, ekonomik-toplumsal, siyasi ya da hukuki bir takım önlemlerle ortadan kaldırılabileceğine ya da kaldırılması gerektiğine ilişkin herhangi bir talepte bulunmak yerine, yaşanan bunalmalara karşı çözüm olarak ahlâkın düzeltilmesi gerektiğini dile getirmişlerdir. Başka bir deyişle, reel yaşamda varlığını sürdüren toplumsal, ekonomik, hukuki ve siyasi sorunların tümünü, sadece bir tek ilkeye, ahlâkın düzeltilmesinin gerekliliğini ileri süren ilkeye dayanarak çözmeyi denemişlerdir. Ekonomik ya da hukuki olarak yaşanan sorunları, yine ekonomik ya da hukuki önlem ve yaptırımlarla çözüme girişimlerinde bulunmamışlardır.

Seneca, Lucilius'a yazdığı “*Kırk Yedinci Mektup*”unda¹⁰, Lucilius'u, köleleri ile iyi geçindiği ve onlara insanca davrandığı için kutlar. Kölelerin de insan olduklarını hatırlatır ve efendilerden, kölelerine karşı şefkatli ve nazik olmalarını ister. Kölelerin itaatini, korku ve şiddetle değil; sevgi ve şefkat ile kazanmalarını ister. Köleler ile özgürler

(7) Şenel, A., *Siyasal Düşünceler Tarihi*, s. 233.

(8) Seneca, *Ahlaki Mektuplar/Epistulae Morales Kitap I-XX*, Çeviren: Türkan Uzel, T.T.K., Ankara, 1992, s. 225-232

(9) Şenel, A., *Siyasal Düşünceler Tarihi*, s. 255.

(10) Seneca, *Ahlaki Mektuplar/Epistulae Morales Kitap I-XX*, s. 107-110.

(efendiler) arasındaki uçurumu kapatmak için, özgürlerin de bir bakıma (söz gelimi tutkuları karşısında) köle olduklarını, her özgür yurttaşın sonuçta kendi yazgısının kölesi olduğunu dile getirir. Hem ayrıca, nasıl ki özgürler içinde köle ruhlu insanlar bulunmaktaysa, kölelerin içinde de özgür ruhlu insanların bulunduğu da dikkat çeker. Köleliği, yazgının bir sonucu olarak gösterip, yazgıya karşı gelinemediğini hatırlatarak, kölelik kurumuna da karşı çıkılmaması, baş kaldırılmaması gerektiğine işaret eder. Seneca'ya göre, aslında köle olmayan kimse yoktur ki: Kimi şehvetin kölesidir, kimi tamahın, mal ya da mülkün, kimi şeref tutkusunun; herkes ise umudun, korkunun ve ölümün kölesidir aslında. Kölelik kurumunu yazgı ile açıklayan Seneca, böylece kölelik kurumunun adaletsizliğine ilişkin tartışmaların anlamsızlığını da göstermiş olur. Seneca'ya göre, sadece bedeni etkileyen kölelik, aslında o kadar da önemli bir şey değildir. Asıl önemli olan şey, beden değil; ruhun özgürlüğüdür ve asıl kölü olan şey, bedenleri özgür olduğu halde, ruhların köleleşmesidir. Dolayısıyla Seneca'ya göre asıl köle olanlar, bedenleri köleleştirilenler olmayıp, özgür bedenleri içinde zevkin ya da şehvetin ya da benzeri herhangi bir şeyin ruhlarını esir almasına izin verenlerdir. Böylece eşitlik, kardeşlik ve özgürlüğü geçmişin altın çağında bırakarak tarihin belli bir dönemi ile sınırlayan Seneca, reel olarak mevcut olan bölgesel devletlerde yaşanan somut eşitsizliklerden söz etmek yerine, dikkatleri ileride kurulacak olan evrensel bir devlete yönlendirerek, soyut eşitliklerden söz etmiştir.¹¹ Ancak, ele aldığımız sorunsalla bağlantılı olarak

Stoacı felsefenin belli bir yönüne dikkat çeken bu değerlendirme, bu felsefenin düşünce tarihinde oynadığı büyük rolü dile getirmediği takdirde, eksik kalacaktır. Çünkü Roma Stoacılarının kölelik kurumuna ilişkin görüşlerinin, çağlarının inanç ve yargılarını fazlasıyla aşarak, düşüncenin gelişmesine büyük katkılar sağladığı gerçeği de aynı felsefenin bir başka yönüdür. Zira bir "mal" olarak görülen kölenin, bir "insan" olduğunu vurgulamakla yetinmeyip, insan olan kölenin Romalı efendisinden daha üstün ve değerli olabileceğini de belirten Roma Stoacıları ve özellikle de Seneca, bilhassa insan düşüncesinin gelişiminde ayrıcalıklı bir yer kazanmıştır.

Stoacıların kölelere ilişkin bu düşünceleri, uygulamada bazı olumlu sonuçlara da yol açmıştır. Örneğin köleler içinde, Stoa düşüncesini izleyebilecek düzeyde olanları, kendilerini değersiz, ezik ve aşağılık görecekları yerde, yazgılarının böyle olduğunu ama yine de insan olarak efendilerinden daha az değerli olmadıklarının bilincini geliştirdiler.¹²

Stoa felsefesinin bazı düşüncelerine yakınlık besleyen Roma Devletinin, sözcüğü, kölelik kurumuyla ilgili bazı düşünceler başta olmak üzere, Stoacı felsefenin kendi işleyişine uymayan yönlerine karşı takındığı tavır, onları duymazlıktan gelmekti. Roma Devleti ve genel olarak Romalı yurttaş, Stoa felsefesini bütünüyle değil; kendilerine uygun gelen yönleri tanımayı ve benimsemeyi tercih etmişlerdir. Roma'daki egemen ideoloji, Stoacılığın işine gelen yönlerini alarak, yayılmasını desteklemiş; kendine ters gelen yönlerini ise unutulmaya bırakmıştır.

Roma Stoası'nın güçlü Roma Devleti'nde gelişmiş olmasının siyasete ve hukuka yansıyan sonuçları

Konuşmamızın başında, Stoa felsefesinin kuruluş yıllarının, Yunan Kent Devletleri'nin çöküş yılları ile birlikte başladığını belirtmiş ve İ.Ö. 4. yüzyılda başlayarak, İ.S. 5. yüzyılda Roma İmparatorluğu'nun çöküşüne kadar devam eden bu felsefenin, geleneksel olarak Eski Stoa, Orta Stoa ve Roma Stoası olmak üzere üç tarihsel başlık altında incelendiğini de eklemiştik. Yunan Stoası olarak da adlandırılması mümkün olan Eski Stoacılık, kent devletlerinin silinip gittiği, kelimenin tam anlamıyla bir çöküşün yaşandığı bir dönemde ortaya çıkmıştır, dolayısıyla bu dönemde dile getirilen "evrensellik" düşüncesi, bir egemenlik arzusundan çok, bir ideali yansıtmaktadır. Stoa felsefesinin ilk kurucuları olan Zenon, Kleantes ve Khrisippos gibi düşünürler, Yunan filozofları olarak kabul edilmekle birlikte, aslen bir Yunan yurttaşı değillerdi. Her üç filozof da Yunan felsefi geleneğini devam ettirmiş ve yine her üçü de Atina'da yaşamıştır. Ancak bu bulunuş sırasındaki sıfatları yurttaşlık olmayıp, meteikos (yabancı) idi. Başka bir deyişle, Atina'nın siyasal yaşamında söz sahibi olmaları zaten mümkün değildi. Dolayısıyla Platon ve Aristoteles gibi Yunan asıllı filozofların tarzında bir yurtseverlik iddiasında bulunmaları mümkün olmadığı gibi, anlamlı da olmazdı. Bu nedenle bu düşünürler, Yunanlı filozoflardan farklı olarak, daha sonraları, Stoa felsefesinin Romalı temsilcilerince de dile getirilecek olan "evrensellik" kavramını ön plana çıkarmışlardır. Ancak Stoa felsefesinin kurucularının ileri sürdüğü "evrensellik" kavramını, Roma Stoacıları tarafından dile getirilen

"evrensellik" kavramı ile bir tutmak, ya da aynı içeriği vurguladıklarını varsaymak büyük bir yanılgı olacaktır; çünkü iki farklı dönemde dile getirilen bu tek ve aynı kavram arasında büyük bir uçurum bulunmaktaydı.

Stoa felsefesinin kuruluş yıllarına denk gelen ilk dönemi, bir uygarlığın çöküş yıllarına eşlik etmekteydi. Aynı felsefenin orta ve özellikle son dönemi ise, gittikçe büyüyerek bir imparatorluğa dönüşen bir siyasi yapıda gelişmekteydi. Bu nedenle, Stoa felsefesinin ilk döneminde bir ideal olarak dile getirilen evrensellik ilkesi, ilerleyen yıllardaki uygulamalarda, diğer ülkelerin Roma egemenliği altında bir bütün oluşturmaları düşüncesine dönüştü. Dünya Devleti ve Dünya Yurttaşlığı kavramları ise, Roma'nın Dünya Devleti olması anlamına gelmeye başladı. Stoacılığın özellikle son döneminde büyük bir önemle üzerinde durulan "yurtseverlik" ve "görev" kavramlarına ilişkin düşünceler de, Roma Devleti'nin hiç durmaksızın benimsediği ve benimsetmeye çalıştığı görüşler arasında yerlerini almaya gecikmediler.¹³ Zira Roma'da durum tamamen farklıydı. Gittikçe güçlenen ve sınırları sürekli genişleyen bir devletin yurttaşları olarak Romalı Stoacılar için "yurtseverlik" ve disiplinli "ödev ahlâkı" kavramları son derece anlamlı ve gerekli kavramlardı. Bu kavramlar, sadece filozoflar için değil, devletin temsilcileri için de önemliydi. Bu nedenle kolayca benimsenmekle kalmayıp, bu kavramlara git gide askeri anlamlar da yüklendi.

Bilindiği gibi Yunanlılar, her alanda büyük düşünürler ve bilginler yetiştirmişlerdi; ama hukuk kuramı konusunda önemli bir katkıları olmamıştı. Romalılar ise, tam tersine olarak, çok az sayıda

(11) Şenel, A., *Siyasal Düşünceler Tarihi*, s. 256.

(12) Ertop, Kıvanç-Yetkin, Çetin, *Sosyo Ekonomik Temelleriyle Siyasal Düşünceler Tarihi I*, Say Yayınları, İstanbul, 1985, s. 229.

(13) Age, s. 229.

düşünür yetiştirebilmelerine karşın, hukuk "*bilim*"nin yaratıcıları olarak, bugünkü birçok hukuk sistemlerinin dayandığı Roma Hukuku'nun temellerini atmışlardır. Hukuk kuramının, Yunan uygarlığında değil de, Roma İmparatorluğu zamanında gelişmiş olmasının en önemli nedenlerinden biri, Roma Devleti'nin sürekli olarak komşu ülkeleri kendi topraklarına katarak gelişmesi, sınırları içinde sürekli çoğalan yeni halklar ile kaynaşması ve bunlarla ekonomik, ticari ilişkiler içine girmesiydi. Bu ilişkilerin karmaşıklığı, Romalı yöneticilerin hukuka duyduğu gereksinimleri gün be gün arttırmaktaydı. Bu yöneticiler, egemenlikleri altına aldıkları ülkelerin halklarına belli statüler tanımak zorunluluğu ile karşı karşıya idiler. Bu gereksinim, Roma'da ortaya çıkan bir gereksinimdir, zira Yunan kent devletlerinde işlerin, hem kişisel ilişkilerle hem de parti ilişkileri içinde yürütülüp düzenlenebilmesi mümkündü. Ama sayıları pek çok olan kentleri, bir merkezden yürütmek durumunda olan imparatorluk için bu yöntem geçerli değildi. İmparatorlukta buyrukların, kişisel ilişki olanaklarını yitirmiş olan memurlar tarafından yerine getirilmesi gerekiyordu. Yönetimde birliğin sağlanması da yine aynı memurlara düşmekteydi. Kent devletlerinde yurttaşların sayıları sınırlı idi ve son çözümde birbirlerini uzaktan da olsa tanıma imkanları mevcuttu. İmparatorlukta ise böyle bir olanak söz konusu değildi. Dolayısıyla buyrukların, kişisel olarak hiçbir ilişki içinde bulunulmayan memurlara ulaştırılabilmesi ve bu buyrukların yerine getirilip getirilmediğinin denetlenmesi için, belli bir yasa tekniğinin, kısacası hukukun geliştirilmesi zorunluydu. Başka bir deyişle, Roma'da hukukçulara duyulan gereksinim büyüktü ve bu gereksinim sonucunda

Romalı hukukçular, büyük Roma Hukuku'nu yaratmışlardır.

Bu hukukçular, hukuku, "*özel hukuk*" ve "*kamu hukuku*" olmak üzere başlıca iki alana ayırmışlardı. Özel hukuk, bireylerin karşılıklı çıkarları ile ilgili kuralları kapsamaktaydı. Kamu hukuku ise, doğrudan doğruya Roma Devletini ilgilendiren konulardaki kurallardan oluşmaktaydı. Ancak ülkesinin sınırları her geçen gün daha da genişleyen Roma, bu büyümeyle ortaya çıkan pratik sorunları çözebilmek için, bu iki alanın dışında, sonraları "*ius gentium*" (kavimler hukuku) adını alacak olan bir takım özel nitelikli kurallar da koymak durumunda kaldı. Bunları gerçekleştirirken, Roma Devleti'nin temel tezi şu idi: Doğal olarak her halkın bir "*yurttaşlar hukuku*" (*ius civile*) vardı. Bu hukuk, ait olduğu bölgesel devletin yurttaşları için geçerliydi. Ama bunun dışında, bir de tüm insanlık için (yani evrensel olarak) geçerli olan bir "*kavimler hukuku*" (*ius gentium*) da mevcuttu. Romalılar kendi aralarında (yani Roma'da) yurttaşlar hukuku olan "*ius civile*"yi; diğer halklarla olan ilişkilerinde ise (yani eyaletlerde) kavimler hukukunu (*ius gentium*) uygulayacaklardı. Kavimler hukuku, bizzat doğanın, doğal aklın (*naturalis ratio*) öngördüğü, dolayısıyla evrensel olan bir hukuktur. Bunun dışında, nasıl ki her halkın kendi aklına dayanarak (*civilis ratio*) yarattığı bir hukuk varsa, Romalı yurttaşların da böyle bir hukuku, yurttaşlar hukuku vardı ve kendi aralarında (Romalı yurttaşlar için geçerli olan) bu hukuk uygulanacaktı.

Roma Devleti, görüldüğü gibi Stoacıların, "*Evrensel Dünya Devleti*", "*Dünya Yurttaşlığı*", "*Tüm İnsanların Kardeşliği*" ve "*Herkes için geçerli olan doğal-evrensel yasalar*" gibi kavramlarını kendi egemenliğinin ideolojisini oluşturma yolunda kullanarak, "*Evrensel*

Bir Dünya Devleti" adı altında, kendi imparatorluğunun temellerini atmıştır. Çünkü Roma, topraklarının ve nüfusunun sürekli artmasıyla birlikte ortaya çıkan sorunları çözmeye çalışırken, hukukun siyasal iktidarını güçlendirecek bir işlevi bulunduğunun farkına varmıştır. Siyasal iktidarın, kendi varlığını büyütmesinin ve güçlendirmesinin en önemli aygıtlarından biriydi hukuk ve Roma Devleti, bunu öğrenmekte gecikmemiştir. Egemenliği altına aldığı her yerde, ilk iş olarak, belli bir kurallar bütünlüğünden oluşan bir "*düzen*" kuran Roma Devleti, tüm bu uygulama ve yaptırımlarını *bir hukuk temeline* oturtuyordu. Dolayısıyla haklı ile haksız birbirinden ayırırken ve bunu hukuk temeline oturtarak yaparken, aslında kendi egemenliğini kökleştirmiş, teminat altına almış oluyordu. *Ius gentium*'u, yani kavimler hukukunu, evrensel olduğunu dile getirdiği doğal hukukun bir uzantısı olarak göstermekle, içeriğini büyük ölçüde kendisinin belirlemiş olduğu kurallara, onları meşrulaştıracak ideolojik gerekçeleri de sağlıyordu.

Yunan polislerinin, bu tarz bir örgütlenmeye, dolayısıyla bu örgütlenmenin temelini sağlayacak olan bir hukuka gereksinim duymaları için bir neden yoktu. Yunanistan'da hukuk alanında, Roma ile kıyaslanabilecek önemli bir gelişmenin olmamasının temelinde yatan nedenin bu olması mümkün gibi görünmektedir.

Roma ise, diğer ülkeler üzerindeki egemenliğini, hukuksal bir temele dayandırarak sağlamlaştırmıştır. Böylece, eyaletlerden aldığı artı değerlere de, yine "*hukuk*"a dayanarak el koymuştur. Bu hukukun büyük ölçüde yararlandığı kuramsal malzeme ise, ağırlıklı olarak Stoa felsefesinden sağlanmıştır. Stoacı

felsefe, bir yandan başta köleler olmak üzere ezilmiş insanlara seslenir ve onların insan olarak değerlerini vurgularken; bir yandan da emperyalist Roma Devletine siyasal bir ideoloji sağlamıştır.

Siyasal düşüncenin Yunanistan'da belirmeye başladığı dönemler, Yunan polislerinin çöküş sürecine girdiği dönemlere denk düşmekteydi. Buna karşılık bu düşüncelerin Roma'ya girmeye başladığı dönemlerde Roma, sürekli bir gelişme ve yükseliş yaşamaktadır.

Platon ve Aristoteles, kendi siyasal kuramlarını geliştirirken en temel kaygıları, daha çok, çöküşü nasıl önleyebilecekleri konusunda yoğunlaşmaktaydı. Romalı kuramcılarının dikkati ise, her gün genişleyen toprakları ellerinde tutabilmek ve bu toprakların artı değerlerinden yararlanabilmek için nasıl bir örgütlenmenin gerçekleştirilmesi gerektiğini bulmaya yönelmişti. Teorik yanları ağır basan Yunan düşünürlerinin aksine, Romalı düşünürlerin pratik yönelimli olmalarının altında yatan nedenlerden biri de bu olsa gerektir.¹¹

Sonuç

Evrensel bir akıldan pay almaları nedeniyle, *tüm insanların eşit olduğu* yönünde bir hümanist ilkeye dayanarak, bireyi felsefesinin temeline alan, bireyin düşünsel ve ahlâki gelişiminin rasyonel ve anlamlı bir biçimde, doğa üstü alana hiç başvurulmaksızın doğal yoldan gerçekleştirilebileceğini savunan ve doğallığı ile akılsallığından hareketle *insanın özgürlüğünü* vurgulayan Stoa felsefesinin, *gittikçe güçlenen ve yayılmacı bir siyaset izleyen Roma Devleti'nde* gelişmesinin hukuka yansıyan sonuçlarının en önemli olanlarına kısaca bir göz atıkt. Konuşmamın sonuna geldiğim bu bölümünde, tarihsel

(11) Ertop, K.-Yetkin, Ç., *Sosyo Ekonomik Temelleriyle Siyasal Düşünceler Tarihi I*, s. 238.

bir süreç olarak yaşanan ve artık çok gerilerde kalan bir döneme ait olan bu değerlendirmenin günümüzde bize hangi bakımlardan ışık tutabileceği konusuna da kısaca bir değinerek, konuşmamı bitirmek istiyorum.

İncelediğimiz bu süreçte en çok vurgulanan kavramlar, *özgür istenç, doğal ve evrensel eşitlik ve evrensel yurttaşlık (kozmpolitik)* kavramlarıydı. Bu kavramlar, hepimizin gözlemleyebileceğimiz ya da gözlemlemiş olabileceğimiz gibi *tarihin belli bir döneminde, yalnızca Roma İmparatorluğu* tarafından, diğer devletler ve onların yurttaşları üzerinde kendi egemenliğini kurabilmek amacıyla kullanılmakla sınırlı kalmış olmayıp günümüzde başka egemen güçler ya da devletler tarafından da kullanılmaktadır.

İnsanların yurttaşlarıyla ilgili beklentilerine makul sınırlar koyarak, toplumsal çatışmaları çözmeye ve insanlar arasında çıkan çatışmalarda adalet dağıtmaya çalışan hukukun, işlevlerinden birinin de, egemen gücün istediği ve belirlediği nihai bir durum ya da hedefe ulaşmak olduğunu, hem hukuka ilişkin olarak yapılan tanımlar hem de tarihsel süreçte yerlerini almış olan yaşanmışlıklar nedeniyle hepimiz bilmekteyiz. Hukuk, *bir takım değerlerin, ilkelerin, ideal ve erdemlerin hayata geçirilmesi çabalarının yanısıra*, ekonomik çıkar, ahlâksal ve siyasal ilke ve tercihler doğrultusunda da üretilen ve şekillenen bir şeydir. Çıkar ve tercihler her dönemde farklı, hatta karşıt şekillerde görüldükleri için, hukuk üretiminde de her dönemde farklı çıkar ve anlayışlar belirleyicidir. Bu durum, yalnızca, incelememizin konusunu oluşturan dönem ile sınırlı olmayıp, günümüzde de kendini yenilemeyi sürdürmektedir. Hukukun,

tarih boyunca, bir temel norm veya temel normlar dizisine dayandırılmak istendiği açıktır.¹⁵ Ne var ki, bu temel norm veya temel normlar dizisini, devlete yön veren güçlerin aslı eğilimlerinin ve tercihlerinin belirlediği de açıktır. "*Evrensellik*" iddiası ile sunulmuş ve yürürlüğe konulmaya çalışılmış olan ahlâk, hukuk, ekonomik düzen ve siyaset anlayışlarının, belirli tercih ve çıkarlar doğrultusunda şekillendiğini tarih bizlere pek çok kez göstermiş ve göstermeye devam etmektedir. Tarihin bizlere göstermeye devam ettiği bir başka husus ise, ileri sürülen ya da uygulamaya konulan anlayışların temelinde yer alan kavramların analiz ve sorgulanmalarına gösterilmesi gereken titizlik ihtiyacının, özellikle günümüzde daha da artmış olduğudur. Yunan Kent Devletleri'nin çöküşüne ve Roma Devletinin güçlenmesine denk gelen dönemlerde ileri sürülen ahlâki, hukuki, ekonomik ve siyasal-toplumsal düzene ilişkin anlayışların temelinde yer alan kavramları analiz etmeye çalışan bu inceleme, günümüzde geçerliğini korumakta olan anlayışlar ve kavramlar üzerinde bir kez daha düşünülmesinin ve tartışılmasının önemine dikkat çekmek umudu ile yazılmıştır.

Kaynakça

- Arnold, Edward Vernon, *Roman Stoicism*, London: Routledge and Kegan Paul LTD, 1958.
- Ayiter, Kudret, *Klasik Çağ Düşüncesinin Çağdaş Hukuka Etkisi, (Klasik Çağ Araştırmaları Kurumu) 1. Sempozyum: Klasik Çağ Düşüncesi ve Çağdaş Kültür*, Ankara, 2-4 Şubat 1976, bas.haz. Suat SINANOĞLU-FÖKTEM-C.TÜRKKAN, Klasik Çağ Araştırmaları Kurumu, Ankara, 1977. s.75-83.

- Bréhier, Emile, *The Hellenistic And Roman Age*, Translated by Wade Baskin, Chicago: The University of Chicago Press, 1965.
- Bumin, Kürşat, *Demokrasi Arayışında Kent*, İstanbul, Ayrıntı Yayınevi, 1990.
- Cassirer, Ernst, *İnsan Üstüne Bir Deneme*, Çeviren: Necla Arat, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1980.
- Devlet Efsanesi, Çeviren: Necla Arat, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1984.
- Ertop, Kıvanç-Yetkin, Çetin, *Sosyo Ekonomik Temelleriyle Siyasal Düşünceler Tarihi I*, Say Yayınları, İstanbul, 1985.
- Freeman, Charles, *Mısır, Yunan ve Roma-Antik Akdeniz Uygarlıkları*, Çevirmen: Suat Kemal Angı, Dost Kitabevi, Ankara, 2003.
- Işıldak, Meral, *Seneca'nın Ahlak Felsefesinin ve "Ruh Dinginliği" Adlı Eserinin İncelenmesi*, T.C. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Tarihi Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Ahmet Arslan, İzmir, 1996.
- Kurtoğlu, Zerrin, *Plotinos'un Aşk Kuramı*, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1992.
- McNeil, William H, *Dünya Tarihi*, Çeviren: Alâeddin Şenel, İmge Kitabevi, 11. Baskı, Ankara, Haziran 2006.
- Özlem, Doğan, *Ahlak Hukuku Önceler*, Felsefe Tartışmaları, 21. Kitap, 2000.
- <http://www.felsefeekibi.com/site/default.asp?PG=1106>
- Paksüt, Fatma, *Seneca'da Ahlak Görüşü-Zevk Anlayışı*, Ulusal Basımevi, Ankara, 1971.
- Sabine, George, *Siyasal Düşünceler Tarihi I (Eskiçağ-Ortaçağ)*, Çeviren: Harun Rızatepe, Türk Siyasi İlimler Derneği Yayını NO: 16, Ankara, 1969.
- Seneca, *Ahlaki Mektuplar/-Epistulae Morales Kitap I-XX*, Çeviren: Türkân Uzel, T.T.K. Ankara, 1992.
- Şenel, Alâeddin, *Siyasal Düşünceler Tarihi*, Teori Yayınları, Ankara, 1986.
- Tanilli, Server, *Yüzyılların Gerçeği ve Mirası-İnsanlık Tarihine Giriş I İlk Çağ*, Say Kitap Pazarlama, 2. Basım, İstanbul, Ağustos 1984.
- Timuçin, Afşar, *Stoacı Ödev Ahlâkında Bireyin Yükümlülüğü*, Felsefe Dergisi 4, İstanbul. 1973. s.295-301.

(15) Özlem, Doğan, *Ahlak Hukuku Önceler, Felsefe Tartışmaları*, 21. Kitap, 2000.